



## Біля класної дошки

**Ігор КОЛЯДА**

Методика вивчення теми:  
**ЗАХІДНА УКРАЇНА У ПЕРІОД ПІСЛЯВОЄННОЇ  
ВІДБУДОВИ (1944–1953 рр.)**  
(Історія України, 11 клас)

**Ігор КОЛЯДА, Роман ХОМИЧ**

Методика формування уявлень  
про громадсько-політичне життя при вивченні історії  
України у 11 класі на прикладі теми уроку:  
**«ОПОЗИЦІЙНИЙ РУХ НАПРИКІНЦІ  
1960-х – у 1980-і рр.»**

**Ігор Коляда,**  
доктор історичних наук, професор  
(м. Київ)

### Методика вивчення теми: «ЗАХІДНА УКРАЇНА У ПЕРІОД ПІСЛЯВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ (1944–1953 рр.)» (Історія України, 11 клас)

**Тема уроку:** Західна Україна у період післявоєнної відбудови (1944–1953 рр.).

#### Мета уроку:

- охарактеризувати відновлення політики радянізації на Західній Україні та показати становище населення на даній території; пояснити причини ліквідації УГКЦ; розповісти і охарактеризувати дії УПА; розкрити суть операції «Вісла»;
- розвивати вміння учнів аналізувати, узагальнювати історичні факти та діяльність осіб, співставляти історичні події, обґрунтовувати власні думки на ту чи іншу проблему, брати участь у дискусіях, виявляти розбіжності в поглядах, критично ставитися до тенденційної інформації;
- виховання патріотизму, поваги до свого народу, толерантного ставлення до протилежних думок.

**Тип уроку:** комбінований.

#### Навчально-матеріальне забезпечення:

- Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з історії України 10–11 класи. Рівень стандарту (зі змінами відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України від 04.08.2014 №895);
- Струкевич О. К., Романюк І. М., Дровозюк С. І. Історія України: підручник для 11 класу. – К.: Грамота, 2011;
- Історія України: плани-конспекти уроків для вчителів та учнів / І. А. Коляда, О. В. Малій; Український педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. – К., 1995.;
- Історія України в 11 класі: навч.-метод. посіб. для

вчителів / І. А. Коляда, О. С. Лук'ячук. – К.: Аконіт, 2005.;

- Гісем О.В. Історія України. 11 клас: розробки уроків. – Харків: Ранок, 2011;
- Карта, атлас;
- Презентація.

#### ХІД УРОКУ

##### І. ПЕРЕВІРКА ДОМАШНЬОГО ЗАВДАННЯ.

*Індивідуальне опитування.*

##### *Покажіть на карті:*

- Території, які за Люблінською угодою 9 вересня 1944 р., укладеною між УРСР та польським Тимчасовим комітетом, передавалися Польщі.
- Території, які були приєднані до УРСР.

*Фронтальне опитування.*

##### *Бліц-опитування:*

- У якому році відбулося остаточне розмежування кордону між УРСР та Польщею? (1951 р.)
- Коли було укладено маніфест про возз'єднання Закарпаття з УРСР? (24.11.1944 р.)
- Яка територія була включена до складу УРСР у квітні 1954 р.? (Крим)
- У якому місті проводилась установча конференція ООН 6 травня 1945 р, де була присутня делегація з України? (Сан-Франциско)
- Назвіть роки проведення першої післявоєнної п'ятирічки. (1946-50 рр.)

6. У чому полягала суть проекту об'єднання колгоспів у агроміста? (ліквідація присадибних ділянок)
7. Назвіть причини голоду 1946-1947 рр (несприятливі природні умови, брак технічних, матеріальних і людських ресурсів на селі як наслідок втрат, понесених Україною під час Другої світової війни; недоługa політика влади: підвищений експорт зерна, незважаючи на неврожай; волюнтаристські плани хлібозаготівель тощо)
8. Коли була проведена грошова реформа і в чому полягала її суть? (1947 р.)

## II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ.

### Вступна бесіда.

1. До складу яких держав входили західноукраїнські землі напередодні Другої світової війни?
3. Що таке процес радянзації?
4. Коли відбулася перша хвиля радянзації західноукраїнських земель? Назвіть її основні складники.
5. Які адміністративно-територіальні зміни сталися в УРСР після закінчення Другої світової війни? Покажіть їх на карті.

## III. ВИЧЕННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ.

### План теми уроку:

1. Відновлення політики радянзації в західних областях України. Становище церкви та ліквідація УГКЦ.
2. Боротьба ОУН-УПА в повоєнний період.
3. Операція «Вісла».

### 1. А. Відновлення політики радянзації в західних областях України.

У ході **розповіді вчитель** формує уявлення про політику радянської влади у Західній Україні після нацистської окупації.

Згідно німецько-радянського договору від 28 вересня 1939 р., кордон між III Рейхом і СРСР пройшов по так званій «лінії Керзона», Більша частина території Західної України увійшла до СРСР, крім Лемківщини, Посяння, Холмщини і Підляшшя. Щоб узаконити це рішення, у жовтні 1939 р. були організовані вибори до Народних Зборів. У листопаді 1939 рішення Установчих Народних зборів Західної України про возз'єднання її з УРСР було затверджено Верховними Радами СРСР і УРСР.

Модель суспільно-економічних перетворень у новостворених західних областях України була однаковою. Суттю її була активна радянзація. Прагнучи приєднати західноукраїнський регіон до складу СРСР, сталінське керівництво зовсім не враховувало особливостей свідомості, методів господарювання, звичаїв і традицій мешканців цього краю. Тому перетворення, які навіть відповідали потребам краю, сприймалися ними як тиск і свавілля, тим більше, що багато представників компартійного та офіцерського складу поводили себе як носії вищої культури.

Використовуючи **стислу характеристики, вчитель** охарактеризовує складові політики радянзації у Західній Україні.

Політика радянзації у повоєнні роки на західноукраїнських територіях характеризувалась наступним:

- по-перше, відбувалась відбудова господарства, продовжувалась індустріалізація, примусова колективізація;
- по-друге, було змінено адміністративно-територіальний устрій західно-українських земель і утворено 6 областей: Волинська, Рівненська, Львівська, Дрогобицька, Тернопільська, Станіславська;
- по-третє, відбулась націоналізація промисловості, банків, конфіскація поміщицьких і церковних земель;
- по-четверте, проводилась експропріація маєтків польських землевласників, перерозподіл їхньої землі між українськими селянами;
- по-п'яте, проводились репресії проти інакомислячих, депортації населення;
- по-шосте, відновлювалась регламентація усіх сфер життя;
- по-сьоме, проводилась українізація системи народної освіти, поліпшення в значній мірі медичного обслуговування.

### Мозковий штурм.

#### Бесіда за запитаннями:

- У чому полягає суперечливий характер радянзації на західноукраїнських територіях? (З одного боку, експропріація маєтків польських землевласників, перерозподіл їхньої землі між українськими селянами; українізація системи народної

освіти, поліпшення медичного обслуговування; націоналізація промислових підприємств; з іншого – руйнація політичної та культурної інфраструктури, створеної місцевою українською інтелігенцією, насильницька колективізація, антицерковні акції, репресії, масові депортації населення.)

- Чому, на вашу думку, радянська влада проводила політику українізації системи народної освіти на західноукраїнських територіях? (З пропагандистською метою, здобуття симпатій до радянської влади з боку місцевого населення.)

### 1. Б. Становище церкви та ліквідація УГКЦ.

1. Уявлення про становище церкви та ліквідацію УГКЦ **вчитель** формує у ході розповіді з використанням логічно-структурної схеми.

Одночасно із соціально-економічними перетвореннями влада розпочала активну боротьбу проти Української греко-католицької церкви (УГКЦ), адже вона була одним із важливих чинників суспільно-політичного життя краю, опорою людей у їхніх радощах і бідах. За умов тривалої української бездержавності УГКЦ виконувала роль посередника між українцями та офіційною владою. Одночасно вона надавала національно-визвольному руху свою духовну підтримку, надихала на національно-визвольну боротьбу.



Уявлення про очільника УГКЦ митрополита Й. Сліпого вчитель формує, використовуючи **історико-біографічний портрет**.



Йосиф Сліпий

Після повернення радянської влади на Західну Україну влітку 1944 р. Москва почала готуватися до ліквідації греко-католицької церкви. Після смерті митрополита А. Шептицького 1 листопада 1944 р. Греко-католицьку церкву очолив Йосиф Сліпий.

**Йосиф Сліпий** народився 17 лютого 1892 року в селі Заздрість Тербовельського повіту в багатодітній родині. Вступив до Львівської духовної семінарії у 1911 р. Митрополит Андрей 30 вересня 1917 р. в Унівській лаврі висвятив Йосифа Сліпого на священника. У 1918 р. Й. Сліпий захищає докторську працю. З 1922 він – професор догматики греко-католицької Львівської духовної семінарії, з 1926 – її ректор. Організатор Богословського наукового товариства. З 1923 р. – засновник, редактор квартальника «Богословія». Розбудовував у 1929 р. за дорученням митрополита Андрея Шептицького семінарію. 14 квітня 1929 став ректором Львівської Богословської академії. Видав низку наукових подорожей Західною Європою, до Святої Землі, брав активну участь в унійних конгресах у Велеграді, Празі, Пінську, в 1936 організував унійний з'їзд у Львові. З 1 листопада 1944 року перебрав провід над Галицькою митрополією. Разом з іншими українськими католицькими владиками 11 квітня 1945 року був ув'язнений радянською владою. Відкидаючи постійні радянські пропозиції переходу на православ'я (зокрема пост митрополита Київського РПЦ), був далі засуджений у 1953, 1957, 1962 роках. Відбув разом 18 років заслання у таборах Сибіру, Мордовії. З лютого 1963 прибув до Риму, оселився у Ватикані. У Римі за його сприяння було побудовано Собор святої Софії. Помер 7 вересня 1984 р. у Римі.

Уявлення про особистість очільника УГКЦ митрополита Й.Сліпого **вчитель** формує, використовуючи **історико-психологічний портрет**.

Після смерті митрополита Андрія Шептицького, який беззмінно керував Церквою протягом більш ніж 40 років, о. Йосиф зайняв його місце, очоливши УГКЦ, яку пізніше за пережиті страждання у світі почали називати «мовчазною Церквою». Це підвищення не могло принести відомому богослову ані радості, ані розради, оскільки обіцяло йому лише нові труднощі. В умовах двох приходів «совітів» на західноукраїнські землі (1939 і 1944 рр.) сан греко-католицького священника там міг розглядатися практично як смертний вирок. Ще 22 грудня 1939 року митрополит Шептицький таємно висвячує отця Йосифа у сан єпископа. Під яким пресингом знаходилися служителі Церкви в два передвоєнні роки, можемо тільки здогадуватися, проте один приклад яскраво ілюструє ставлення до них з боку воєвоначних атеїстів у формі НКВС. У червні 1941 року, коли Червона армія поспіхом відступала, а радянські органи влади не менш стрімко покидали Львів, чекісти вивели всіх мешканців митрополичих палат до стін собору Святого Юра, розірвали на них рясні і кілька разів імітували розстріл. Однак Бог врятував тоді Йосифа Сліпого і його братів по вірі. Перші місяці Йосифа Сліпого на митрополичій кафедрі збіглися з поновленням радянської влади в Західній Україні. Це був час повторного затвердження комуністичного режиму. Отця Йосифа Сліпого комуністичні «експерти» вважали слабхарактерним, схильним до компромісів і поступок (вочевидь, на контрасті з полум'яним борцем А. Шептицьким). У листопаді 1944 року перший секретар ЦК КПБУ Микита Хрущов доповідав Й. Сталіну: «Митрополит Йосиф Сліпий поки що не користується достатнім авторитетом серед єпископів та духовенства греко-католицької церкви. Частина священнослужителів незадоволена його призначенням, оскільки вважає його людиною слабковольною, нездатною бути головою церкви». Керівники компартії були впевнені, що знайшли «слабку ланку» в незрозумілому і ворожому до них середовищі, але їх чекало гірке розчарування. Спочатку НКВС вимагало від нового голови церкви публічного засудження

діяльності ОУН і УПА, але Йосиф Сліпий у своїй проповіді обмежився висловом про неприпустимість політичних вбивств, ніяк не згадавши націоналістів. Потім в документі, направленому від імені керівництва УГКЦ до Москви, митрополит, незважаючи на вимоги отця Гавриїла Костельника, взагалі не згадав УПА (хоча потрібно було жорстко розкритикувати діяльність бандерівців). Цей тихий, але наполегливий саботаж з боку голови українських греко-католиків надзвичайно дратував комуністичне керівництво. У квітні 1945 року НКВС поновлює справу «Ходячі» проти єпископату УГКЦ. Дев'ятьох вищих сановників церкви на чолі з самим митрополитом Йосифом Сліпим було заарештовано. Для арешту митрополита і дев'яти духовних осіб було залучено 62 оперативника УМДБ УРСР (з Києва та Львова) і 121 бійця внутрішніх військ. Як бачимо, літніх священнослужителів комуністична влада прирівнювали за ступенем їх небезпеки до справжнього партизанського загону. Після цього розпочались 18 років поневірянь митрополита по сталінських казематах та таборах ГУЛАГу. «Для мене почався шлях в'язня, – згадував згодом святий отець, – але не для мене одного: я був одним із сотень тисяч старих, жінок, дітей і немовлят. Мене вирвали з гущі прихожан, які повірили мені, а їх відірвано від рідної, политої їх потом і кров'ю землі». Йому кілька разів ламали руки, ноги, колишній голова церкви переніс кілька важких захворювань, неодноразово відморожував собі кінцівки. Весь цей час тривали нескінченні допити, моральний та психологічний тиск. «Мене виводили на допити вдень і вночі, так, що я буквально падав з ніг, і мене змушені були підтримувати, ведучи до слідчого», – згадував колишній політв'язень. Однак, незважаючи на всі труднощі, отець Йосиф не здавався. Йому пропонували не тільки свободу, а й кафедру Київського митрополита РПЦ в обмін на засудження Папи Римського, але стійкий пастир вперто не погоджувався. Він навіть знайшов у собі сили написати за ґратами історію УГКЦ, за яку, до речі, йому ще додали термін. Коли ж після 18 болісних років ув'язнення і складних дипломатичних переговорів на найвищому рівні Йосифа Сліпого відпустили, повідомивши, що тепер він вільний, першим питанням митрополита було: «А чи стала вільною Церква?»

### Завдання учням:

Скласти план-конспект.

У ході самостійної роботи **вчитель** пропонує опрацювати історичне джерело та підготувати відповідь на запитання.

«Йосип Сліпий, – син Поділля. Його родинне село – Заздрість. Він народився і виховувався у добрій християнській родині. Гадаю, це теж мало вплив на його вдачу, бо Йосип Сліпий був дуже-дуже працювитою людиною. Поняття «працювати» він виніс зі свого родинного дому. Ті, хто знали його дуже молоденьким, розказують, що він змалку присвячував надзвичайно багато часу науці. Працьовитість – одна з основних характеристик особистості Патріарха Йосипа. Потім я переконався в цьому особисто. Він не любив бездіяльність. Не лише в собі, а й в інших... Бог дав йому талант. Він був надзвичайно здібна людина, але також був дуже-дуже пильний в науці. Йосип Сліпий бачив науку, як велику силу. Більшу, ніж зброя чи економіка. Він був переконаний, що нація, яка матиме вчених, матиме пошану, і зможе виступати не як предмет, а як підмет діяльності. Наука в його розумінні була засобом сили. Свою роботу він присвячував загалом науці. Де міг і як міг Йосип Сліпий намагався розвивати наукову працю. Він не тільки сам працював, а й створював ці місця праці, заохочував студентів, виховував у них пошану до науки. Йосип Сліпий був переконаний, і не без підстави, що кожен другий українець – геній, але всі ліниві. Кардинал Йосип Сліпий і зараз закликає нас: «Великого бажайте!» Він терпіти не міг лінохів, нероб, підганяв своїх помічників учитися, захищати наукові роботи. Та, попри свою зовнішню суворість (та ще й був людиною величезного, майже двометрового зросту), завжди випромінював природну духовну радість. Ніколи не дозволяв цілувати собі руки: «Не цілуйте рук каторжника. Я не потребую поцілунків. Краще виконайте свою роботу». А на його єпископському гербі був накреслений славетний латинський вислів: *Per aspera ad astra* – «Крізь терни до зірок!» (З і спогадів Блаженнішого Л.Гузара.)

1. Яку роль у вихованні Й.Сліпого відіграла родина?

2. Якому заняттю Й.Сліпий надав найбільшої ваги?

3. У чому Й.Сліпий вбачав роль науки?
4. Яке значення наука, на погляд Й.Сліпого, має у житті нації?
5. До чого закликав українців Й.Сліпий?
6. У чому Й.Сліпий вбачав одну з головних проблем українців?

Використовуючи **сюжетну розповідь, вчитель** висвітлює хід Львівського церковного собору (1946 р.).



8–10 березня 1946 р. Львівський церковний собор, який ряд дослідників вважають неканонічним за відсутності більшості єпископів, виніс вердикт про «Скасування Берестейської унії». «У п'ятницю вранці, 8 березня 1946 р., делегати собору, підкріпившись на сніданку «100 г водки» та «200 г вина», були доставлені до собору Св. Юра, щоб там під надійною охороною виконати відведену їм роль у розписаному наперед до дрібниць «возз'єднавчому» зібранні. О 10 год. 30 хв. молебнем «О призначенні Св. Духа» «собор» розпочав свою роботу. У присутності 216 представників від духовенства і 19 від мирян співслужили три засновники Ініціативної групи: Костельник, Пельвецький і Мельник», – писав дослідник історії Церкви Богдан Боцюрків в праці «Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950)». Головою цієї ініціативної групи був отець-митрат, письменник і богослов, дійсний член Наукового Товариства ім. Шевченка Гавриїл Костельник, що походив з русинів Бачки (тепер Воєводина у Сербії). Як писав о. Іван Гриньох, головна увага більшовицького уряду була звернена на Костельника через його популярність серед духовенства, його ораторський

талант і філософську освіту. Енкаведисти намагалися використати отця-митрата у своїх планах ще у 1940–1941 роках. Тоді вони заарештували його 17-річного сина і так шантажували Костельника. Чинився жорсткий тиск на священників, яких намовляли перейти на православ'я. Дехто погоджувався, щоби врятуватись і не позбавити своїх парафіян душпастирської опіки. В лютому 1946 року начальники районних відділів держбезпеки Львівської області отримали секретний циркуляр щодо приготування делегатів собору, щоби була повна «ясність і впевненість» у тому, що делегати не створять «небажаних умов» на соборі, які могли би призвести до «ускладнення всієї роботи». Щодо тих делегатів, які можуть мати «переконання не возз'єднуватися з православною церквою», необхідно приймати термінові заходи щодо усунення їх від «участі на соборі». У перший день собору, 8 березня 1946 року, простим голосуванням, без будь-якого обговорення, було затверджено постанову «Про ліквідацію Берестейської унії 1596 р., про розрив з Ватиканом та про возз'єднання з Руською православною церквою».

Таким чином, УГКЦ було ліквідовано. Цей акт не мав нічого спільного з настроями віруючих і був проведений всупереч їхній волі. Свідки говорять, що площа біля собору була блакитного кольору від форми представників НКВС.

#### **Завдання учням:**

Занотувати дату Львівського собору.

У ході **самостійної роботи вчитель** пропонує проаналізувати історичне джерело та підготувати відповідь на запитання.



#### **«ПОСТАНОВА СОБОРУ»**

про ліквідацію Берестейської унії 1596 р., про розрив з Ватиканом та про возз'єднання з Руською православною церквою

Зібравшись у кафедральному храмі Святого Юрія у Львові, перший раз в історії волелюбних народів, братськи об'єднаних в Великому Союзі Радянських Соціалістичних республік, зібрані в єдину Українську Радянську державу і український нарід став з'єдинений, заслухавши доповідь голови Централі Ініціативної групи греко-католицької Церкви по возз'єднанню з Руською Православною Церквою о. д-ра Гавріїла Костельника і після переведеної дискусії, Собор стверджує:

1. Що Рим штучно виломився в XI столітті з первісної братерської православно-соборної Церкви, щоб таким чином накинати свою диктатуру всій Церкві; що церковна унія була накинута нашому народові в XVI столітті римо-католицькою агресивною Польщею, як міст до спольщення і златинізування нашого українського (і білоруського) народу; що в теперішній нашій ситуації, коли завдяки героїчним подвигам і славі перемозі Радянського Союзу, всі українські землі найшлися разом і український нарід став хазяїном на всіх своїх землях, було б нерозумним піддержувати далі уніатські тенденції і було б непрощеним гріхом продовжувати в нашому народі ненависть та братовбійну борню, причиною якої була в історії унія та й завжди мусить бути.

Виходячи з цих засад, Собор постановив відкинути постанови берестейського Собору з 1596 року, зліквідувати унію, відірватись від Ватикану і повернутись до нашої батьківської святої православної віри і Руської Православної Церкви.

2. Зважаючи на Христові слова «да всі будуть єдино», тобто, що християнам слід єднатися в любові і богочитанні, постановивши приєднатися до Руської Святої Православної Церкви, Собор вважає необхідним вислати в цій справі прохання до Його Святості Алексія, патріарха Московського і всієї Русі, і про свої постанови повідомити Раднарком УРСР, а також Голову Ради в справах Руської Православної Церкви при Раді Народних Комісарів СРСР.

3. Зважаючи, що римські папи в історії завжди вели свою себелюбну політику, Собор висловлює своє переконання в тому, що в умовах, коли

волелюбні народи всього світу боролись за своє існування, Ватикан цілком стояв на боці кривавого фашизму і виступив проти Радянського Союзу, який зусиллям всіх братських об'єднаних народів захистив наш український нарід від рабства і знищення та об'єднав всі наші землі в єдину Соборну Українську Радянську Державу, а тим самим і визволив нас від національного і церковно-релігійного поневолення.

Собор висловлює від імені всього духовенства і віруючих свою глибоку подяку за це визволення державним мужам Великого Радянського Союзу і Української Держави, довір'я до яких так одностайно продемонстрували всі народи під час виборів до Верховної Ради СРСР, і свідчить про незломну вірність своїй Батьківщині.

4. З нагоди повороту до Святої Православної Церкви, Собор постановив вислати відповідні телеграми до Його Святості Царгородського Вселенського Патріарха, до Його Святості Алексія Патріарха Московського і всієї Русі, до Його Високопреосвященства Йоана, митрополита Київського і Галицького, Екзарха всієї України, а також прийняти звернення від Собору до всього духовенства і віруючих уніатської Церкви, щоб повернулись до віри своїх предків».

**Завдання учням:**

- Які положення документа засвідчують його ідеологічну та політичну спрямованість?
- У чому виявляється маніпулятивність положень постанови?
- Які історичні прагнення українського народу було використано авторами документа для виправдання своїх дій?

Використовуючи **історико-психологічний портрет, вчитель** формує уявлення про **Гр. Костельника, лідера** «Ініціативної групи».

Постать голови «Ініціативної групи» з «возз'єднання» Української греко-католицької церкви (УГКЦ) в Російською православною церквою (РПЦ), відомого богослова, письменника, філософа, публіциста, філолога, літературознавця, історика, протопресвітера Гавриїла Костельника залишається на сьогодні однією з найзагадковіших та найсуперечливіших в історії України першої половини



Гавриїл Костельник

XX ст. На кінець 1930-х – початок 1940-х рр. Гавриїл Костельник зажив у Західній Україні слави як один із найбільш авторитетних та освічених священиків Української греко-католицької церкви, який користувався особистою довірою митрополита УГКЦ Андрея Шептицького. Гавриїл

Костельник був високоосвіченою, ерудованою особою із запальним, гарячим темпераментом, через що мав славу видатного проповідника. Саме він довгий час проповідував у соборі святого Юра, резиденції митрополита Андрея Шептицького. Освіченість і вольовий характер робили його незалежним у своїх судженнях. Він міг вести полеміку і публічно критикувати навіть вищих за духовним саном осіб. Багато хто звинувачував його в надмірній амбіційності. У середовищі греко-католицької церкви він був видним «східняком» – одним із тих, хто відстоював східні традиції церкви та опирався надмірній латинізації. Професор греко-католицької богословської академії у Львові, автор численних філософських творів і релігійних трактатів, літературознавчих та мовознавчих досліджень, праць з історії християнської церкви, Г.Костельник був водночас переконаним прихильником української національної ідеї. Досвід стосунків із радянською владою та жорстокі репресії сталінського режиму у Західній Україні протягом 1939 – 1941 рр. сформували у Г.Костельника стійкі антирадянські погляди. Він сповідував їх протягом усього свого подальшого життя, навіть у той період, коли очолював «Ініціативну групу» з «возз'єднання» греко-католицької та православної церков. Адже жертвою масштабних репресій став рідний син отця – Богдан Костельник, який був заарештований у січні 1941 р. за участь в ОУН і розстріляний у червні 1941 р. перед відступом більшовиків зі Львова. Роки Другої світової війни

стали важким випробуванням для Г.Костельника та його родини. У 1943 р. два його сини – Іреній та Зиновій – пішли обровольцями в дивізію ваффен-СС «Галичина», однак не брали участі в боях на фронті і у 1945 р. потрапили в англійську зону окупації, звідки перебралися до Великобританії. У травні 1944 р. до Югославії виїхала його донька Христина. Сучасні історки вважають, що існувало декілька обставин, які змусили Г.Костельника піти на співпрацю з більшовиками у здійсненні ними заходів з ліквідації УГКЦ. І першою варто визнати особистісну, що корінилася в особливостях психології, характеру та вдачі Г.Костельника як релігійного діяча. Як справедливо зазначав із цього приводу професор Я. Дашкевич: «Г.Костельник був глибоко віруючою людиною, але з власним уявленням про своє велике і високе післанництво». Вважаючи себе видатною історичною постаттю, Г.Костельник вірив у необхідність здійснення великої історичної місії, що пов'язувалася ним із долею УГКЦ. Тривалий час, перебуваючи у тіні митрополита А. Шептицького та інших ієрархів, він не мав змоги реалізувати свої погляди щодо перетворення грекокатолицької церкви. Будучи прихильником розриву відносин із римським престолом, Г. Костельник прагнув до створення в Україні єдиної автокефальної православної церкви. Іншим чинником, в умовах наростаючих репресій, було усвідомлене прагнення уберегти греко-католицьке духовенство від фізичного винищення. Він через власні амбіційні схильності вважав, що зможе переграти радянський режим у боротьбі за греко-католицьку церкву та реалізувати своє бачення майбутнього УГКЦ, абсолютно не усвідомлюючи того, що буквально кожен його крок та висловлювання пильно контролювалися органами державної безпеки. Згідно з документами радянських спецслужб, Г. Костельник, незважаючи на співпрацю з більшовиками, не був офіційним агентом органів держбезпеки. Після завершення роботи «Ініціативної групи» він відійшов від активного релігійно-політичного життя і поступово почав піддавати сумніву щирість намірів радянської влади у розвитку релігійного життя у СРСР, усвідомлюючи справжню суть «возз'єднання процесу» УГКЦ і РПЦ. Г. Костельник продовжував глибоко переживати за долю рідного народу та становище краю, критикуючи заходи із радянзації

Західної України. Більше того, спецслужби почали підозрювати Г. Костельника у прихильності до українського самостійницького підпілля. Так, під час однієї зі своїх розмов він заявив: «Український народ давно хотів жити самостійно, але його століттями поневолювали поляки, потім стали поневолювати німці. Тепер росіяни також тримають Україну під гнітом та політичним контролем. Україна – союзна республіка, а прищеплюється все російське, тобто русифікується. Це викликає цілком природний протест, який іноді виливається в партизанський рух проти насилля росіян...». Володіючи інформацією про такі настрої о. Г.Костельника, радянські органи держбезпеки не поспішали з його арештом, прагнучи використати авторитет відомого теолога у справі ліквідації УГКЦ у Закарпатті. А потім його б чекала така сама доля, як і інших одновірців, що учинили спротив радянській владі. Але радянським органам держбезпеки «допомогло» українське самостійницьке підпілля, яке також прийняло рішення про фізичну розправу над «відступником». 20 вересня 1948 р. о 10 год. 20 хв. на вул. Краківській у Львові в 10–12 м від свого будинку під час повернення із богослужіння у Преображенській церкві протопресвітер Г. Костельник був убитий двома пострілами із пістолета в потилицю. За однією з версій, виконавець замаху віком 22–23 років при невдалій спробі втекти від переслідування покінчив життя самогубством, за іншою – убивця не сам застрелився, а його застрелили з авто, до якого він біг. Окрім того, було вбито ще кількох випадкових свідків... Дружину Костельника при опізнанні трупа вбивці весь час намагалися схилити до думки, що це її... син Іреней. Очевидно, для «органів» це була би ідеальний сценарій: колишній німецький «дивізійник», «бандерівський запроданець», убиває свого батька-віровідступника. Однак дружина вистояла і не піддалася шантажу. Згодом було встановлено, що вбивцею Г.Костельника був Василь Паньків («Яремко», «Яворенко») – особистий секретар керівника львівського крайового проводу ОУН В.Тершаковця («Федір», «Чигирин»).

Ось так трагічно скінчилося життя непересічної особистості, яка стала для югославських переселенців із Закарпаття духовним батьком, а для українців – символом насильної ліквідації Української греко-католицької церкви.



За справедливим визначенням професора Я.Дашкевича, Г.Костельник виконав роль «добровільного колаборанта дуже високого рангу».

**Завдання учням:**

- У чому виявилася трагедія о. Г.Костельника?
- На ваш погляд, чому не завжди варто «мати справу з хоч Дияволом»?
- На прикладі життя і світогляду о. Г.Костельника доведіть хибність твердження, що «мета виправдовує засоби»?
- На ваш погляд, чому Г.Костельник заслуговує на прощення?
- Порівняйте поведінку двох діячів УГКЦ Й.Сліпого та Г.Костельника. Чия позиція виявилась історично виправданою?

**2. Боротьба ОУН-УПА в повоєнний період.**

З метою активізації пізнавального інтересу та формування компетентності критичного мислення вчитель пропонує **гру «Відкритий мікрофон»**.

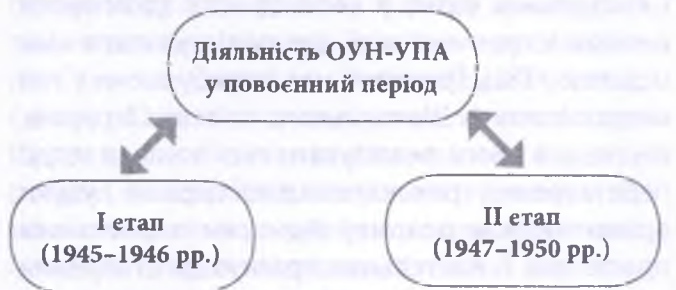
**Бесіда за запитаннями:**

- Чому бійці УПА не припинили боротьбу по закінченню Другої світової війни? (Оскільки УПА воювала за незалежну Україну, то 1945 р., на думку провідників ОУН-УПА, ця мета не була досягнута. УПА на чолі із Р.Шухевичем продовжувала боротьбу проти Радянської влади.)

Використовуючи **міркування та логічну схему**, вчитель висвітлює боротьбу ОУН-УПА в повоєнний період.

Боротьба УПА – це та сторінка історії, яка до останнього в українському суспільстві мала неоднозначні оцінки. Яким чином це можна пояснити? Це пояснюється багаторічною радянською пропагандою, яка під маркою «буржуазний націоналізм» зображала всіх бійців УПА як жорстоких ворогів радянської влади. При цьому замовчувалась підступна та ворожа діяльність радянських спецслужб. У 1945-1946 рр. УПА контролювала значні території Західної України. Проти бійців УПА воювали радянські військові загони, які застосовували найжорстокіші та провокаційні засоби боротьби. З метою паралізації повстансько-підпільного руху за січень-березень цього року вони сили провели

понад 12 тис. операцій. На підставі агентурних розробок органи МВС здійснили спецоперації, спрямовані проти керівних центрів і кадрів ОУН. В цей час, за даними радянської влади, у західних областях перебувало у підпіллі 113 керівних працівників проводів і налічувалося 219 підпільних осередків ОУН чисельністю 1558 осіб. За оцінками чекістів, операції і спецоперації початку 1947 р. призвели до того, що в підпіллі ОУН запанувала повна розгубленість. Тому того ж року ОУН-УПА переходить до партизанських форм боротьби. Тактична лінія УПА, курс на масовий опір західноукраїнського населення радянській владі давав привід сталінському керівництву для широкомасштабних каральних акцій у регіоні. Тому під колесами репресивної машини опинились не лише повстанці, а й мирні обивателі на підставі лише однієї підозри щодо їх прихильності до УПА.



Уявлення про останнього командира УПА вчитель формує, використовуючи **історико-біографічний портрет**.

**Роман Шухевич** народився у 1907 р., освіту отримав у Львівському політехнічному інституті. Із студентських років брав участь у національно-визвольній боротьбі. У 20-і рр. був активним діячем Української військової організації (УВО). В 30-і рр. Шухевич організовує акції протесту проти колонізації Галичини польськими осадниками. Брав участь в 1934 р. у замаху на міністра внутрішніх справ Польщі Б.Перацького, за що був ув'язнений до концтабору Береза Картузька.



У 1938 р. був одним з організаторів «Карпатської Січі» – збройних сил Карпатської України. З початку другої світової війни Шухевич став заступником бойового підрозділу «Дружини українських націоналістів». З листопада 1943 р. Шухевич став головнокомандуючим УПА. У 1946 р. Р. Шухевичу присвоєно звання генерал-хорунжого УПА. У березні 1950 р. загинув у бою із співробітниками радянських органів безпеки у с. Білогірці біля Львова.

Загибель командувача УПА Р. Шухевича стала своєрідним поворотним пунктом — після неї фактично закінчився організований опір на західноукраїнських землях, хоча окремі невеликі загони УПА та залишки підпілля діяли ще до середини 50-х років.

#### **Завдання учням:**

- Спробуйте назвати причини невдач ОУН-УПА в післявоєнний період.

(Не вистачало озброєння, сил, була відсутня допомога з-за кордону, несли великі втрати, спирались тільки на місцеве населення тощо.)

### **3. Операція «Вісла».**

Використовуючи **пояснення, вчитель розкриває зміст подій весни – літа 1947 рр.**

УПА успішно діяла також тому, що мала певну підтримку населення. Тому польська влада боротьбу проти УПА вела як боротьбу проти україномовного населення на землях Польщі Людової. У 1947 р. саме проти нього польськими військовиками була проведена операція «Вісла». Операція «Вісла» – це завершальний етап примусової депортації українців 28 квітня – 12 серпня 1947 р. з прабатьківських земель Лемківщини, Надсяння, Холмщини та Підляшшя, формально передбаченої вересневою угодою 1944 р. між урядом УРСР і Польським комітетом національного визволення. «Вісла» як депортаційна операція детально розроблялася і здійснювалася польською владою, а її виконання координувалося з партійно-радянськими владними органами СРСР. Її проведення офіційно мотивувалося необхідністю припинити діяльність українського підпілля (Організації українських націоналістів і Української повстанської армії) в цьому регіоні, позбавити його соціально-економічної та морально-психологічної підтримки з боку місцевої

української людності (а також змішаних родин) і забезпечити цілісність Польської держави.

Здійснення операції «Вісла» відбувалось насильницькими методами, супроводжувалося спалюванням населення щодо українців: навмисно спалювалися українські домівки та будівлі, руйнувалися старовинні церкви, представників української інтелігенції та селянства за підозрою у співпраці з УПА ув'язнювали у концтаборі в Явожно.

**Формування практичних компетентностей вчитель організовує шляхом проведення самостійної роботи з документами.**

«...Військо Польське провело виселення нашого населення дуже швидко, оскільки протягом чотирьох годин кожен господар мусив спакувати речі і виїхати із села. У деяких селах... людям давали на збори лише дві години. У зв'язку з чим населення не мало змоги забрати із собою сільськогосподарські машини: молотилки, зерноочисні машини, січкарні, плуги, борони, предмети домашнього господарства, швейні машини, картоплю і т. п. Усе це забрало польське цивільне населення разом із Військом Польським...

Залишаючи свої домівки, населення дуже плакало й говорило нашим стрільцям: «Ми якось переживемо цей час, але як ви, бідні, будете без нас боротись?» Просили, щоб на випадок якихось змін не забували про них. Той, хто мав трохи часу, виносив до лісу або ж ховав у криївках різні речі: білизну, взуття, масло, сир, зерно й навіть худобу, а згодом показував місця схованок нашим, щоб це могли використати вони, а не ворог.

Ті села, мешканців яких найбільше підозрювали в співпраці з нами, одразу ж спалювали».

(Уривок з рапорту командуванню командира 26-го тактичного відтинку УПА В. Мізерного. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/Sections/VISLA/>)

#### **Опрацюйте документи та визначте:**

- Яку мету мала операція «Вісла»?
- Якими методами здійснювалася операція «Вісла»?
- Чому цілі радянських і польських властей співпадали?
- Які наслідки для майбутніх україно-польських відносин мала операція «Вісла»?

- Чи можна операцію «Вісла» кваліфікувати як форму етноциду?

#### **IV. ЗАКРІПЛЕННЯ І ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ.**

##### **Фронтальне опитування:**

1. Яку політику проводила радянська влада на західноукраїнських територіях? (Політику радянізації.)

2. Охарактеризуйте політику радянізації в західноукраїнських областях. (Відбудовувалось господарство, продовжувалась індустріалізація, примусова колективізація; змінено адміністративно-територіальний устрій, проходила націоналізація, конфіскація поміщицьких і церковних земель; застосовувались репресії проти інакомислячих, на ґрунті українізації стверджувалась система народної освіти, відбулось поліпшення в значній мірі медичного обслуговування.)

3. Чому греко-католицька церква стала одним із перших об'єктів атаки радянської влади? (Вона надавала українському національно-визвольному руху свою духовну підтримку, надихала на національно-визвольну боротьбу.)

4. Назвіть основні причини ліквідації УГКЦ. (Підірвати духовні основи українства на західноукраїнських землях; усунути вплив Заходу на території УРСР; підірвати основу національно-визвольного руху.)

5. Чому, на вашу думку, радянська влада проводила політику українізації системи народної освіти на західноукраїнських територіях? (З пропагандистською метою, здобуття симпатій до радянської влади з боку місцевого населення.)

6. Доведіть, що діяльність ОУН-УПА в повоєнні роки мала достатньо масштабний та напружений характер.

7. Охарактеризуйте засоби нейтралізації повстанського руху, які застосовувала радянська влада в Західній Україні.

8. Визначте наслідки операції «Вісла» (Акція супроводжувалась масовим насильством над українським населенням. Внаслідок проведеної акції польська комуністична влада знищила українське

підпілля і позбулася українського населення у південно-східних воєводствах країни, розпорошивши населення майже по всій території північно-західної частини Польщі. Проте цим "українська проблема" навіть з формальної точки зору, як того бажало польське партійно-державне керівництво, вирішена не була. Переселення справило глибоке і тривале відчуття кривди та особистої трагедії у свідомості багатьох переселенців та їхніх нащадків.)

#### **V. ПІДВЕДЕННЯ ПІДСУМКІВ.**

Отже, у ході наступальних дій радянської армії західноукраїнські землі були звільнені від нацистської окупації. Повернулась радянська влада, і розпочався другий етап радянізації. Радикальні соціально-економічні зрушення відбувалися в західноукраїнських областях. УГКЦ була одним із важливих чинників суспільно-політичного життя цього регіону. В умовах тривалої української бездержавності УГКЦ поступово перетворилася на традиційного посередника між українцями й офіційною владою, духовну опору і натхненника національно-визвольної боротьби, сполучну ланку між західноукраїнським регіоном і Заходом. Тому радянська влада взялася за її ліквідацію. Ліквідація греко-католицької церкви, насильницька колективізація, масові депортації спонукали до опору діям влади. Організуючим ядром й ударною силою цього опору стали формування УПА. Її діяльність у повоєнний період умовно можна поділити на два етапи, що суттєво відрізняються один від одного тактичною лінією. У середині 40-х років українське населення Закарпаття стало жертвою масових насильницьких депортацій, апогеєм цих заходів було проведення операції «Вісла».

#### **VI. ПОДАЧА ДОМАШНЬОГО ЗАВДАННЯ.**

Опрацювати параграф.

Які уроки має винести українське суспільство з ліквідації УГКЦ, операції «Вісла», боротьби УПА та ОУН?

Ви – кореспондент польської комуністичної газети «Трибуна люду». Складіть свій репортаж з місьць проведення операції «Вісла» (1947 р.).